

UDK: 371.13

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA PEDAGOGLAR METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI VA MUHIM VAZIFALARI

Tuxtasinov Muxammad G'ulomjon-o'g'li

*Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi Akademik faoliyat bo'yicha
o'rinbosar, dotsent*

e-mail: muhammadjon.toht@mail.ru;

Tel. raqami: 95-000-63-66

ORCID: 0009-0008-5293-934X

Annotatsiya. Uzluksiz ta'lim tizimining har bir bosqichi jamiyatning ijtimoiy talabi, o'qitishning maqsadi va yo'nalishiga ko'ra o'ziga xos jihatlarni namoyon qiladi. Malaka oshirish tizimi pedagoglarning kasbiy o'sishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy sharoitda malaka oshirish tizimi modernizatsiyalayotgan ta'limga qo'yilayotgan talablarga muvofiq pedagoglarning zarur kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishlarini ta'minlash, mazkur jarayonni tashkil qilishga metodik rahbarlikni tashkil qilishga yo'naltirilgan. Shu bois malaka oshirish tizimi jamiyatda, shu bilan birga xalqaro ta'lim tizimida ro'y berayotgan tezkor o'zgarishlarni kuzatish, ulkan axborot oqimidan foydali, zarur, ahamiyatli ta'limiy xarakterdagi yangiliklardan xabardor bo'lish, davr talabiga ko'ra o'qitish sohadagi innovasion yangilanishlar, o'zgarishlarga nisbatan mobillikni namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur. Maqolada globallashuv sharoitida malaka oshirish tizimida pedagoglar metodik kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari va bu jarayonda amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: malaka oshirish tizimi, pedagog, kompetentlik, metodik kompetentlik, metodik kompetentlikni rivojlantirish, pedagoglar metodik kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari va muhim vazifalari.

ОСОБЕННОСТИ И ВАЖНЫЕ ЗАДАЧИ РАЗВИТИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Тухтасинов Мухаммад Гуломжон-угли

*Заместитель по учебной работе центра педагогического мастерства
Наманганской области, доцент e-mail: muhammadjon.toht@mail.ru;*

Номер телефона: 95-000-63-66

ORCID: 0009-0008-5293-934X

Аннотация. Каждый этап системы непрерывного образования проявляет свои аспекты в соответствии с социальным запросом общества, целью и направлением образования. Система подготовки кадров играет важную роль в обеспечении

профессионального роста педагогов. В современных условиях система подготовки направлена на обеспечение педагогов необходимыми профессиональными компетенциями в соответствии с требованиями модернизации образования и организацию методического руководства по организации этого процесса. Поэтому системе повышения квалификации необходимо отслеживать быстрые изменения, происходящие в обществе, а также в международной системе образования, быть в курсе полезных, нужных и важных новостей образовательного характера из огромного потока информации, чтобы иметь возможность демонстрировать мобильность в отношении изменений и инновационных обновлений в области преподавания в соответствии с потребностями времени. В статье обсуждаются конкретные аспекты и задачи развития методической компетентности педагогов в системе повышения квалификации в условиях глобализации.

Ключевые слова: система повышения квалификации, педагог, компетентность, методическая компетентность, развитие методической компетентности, особенности развития методической компетентности педагогов, важные задачи развития методической компетентности педагогов.

SPECIFIC FEATURES AND KEY TASKS OF DEVELOPING TEACHERS' METHODOLOGICAL COMPETENCE WITHIN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT SYSTEM

Tukhtasinov Mukhammad Gulomjon-ogli

Deputy for Academic Affairs at the Center for Pedagogical Excellence of Namangan region, docent

e-mail: muhammadjon.toht@mail.ru;

Phone number: 95-000-63-66

ORCID: 0009-0008-5293-934X

Annotation. Each stage of the continuous education system reflects its distinct characteristics in response to societal demands, educational goals, and direction. The system for training personnel is pivotal in fostering the professional development of teachers. In today's context, this training system is focused on equipping educators with essential professional competencies that align with the demands of educational modernization, as well as providing the necessary methodological support to facilitate this process. Consequently, the advanced training system must remain vigilant to the rapid societal changes and developments within the international education landscape, sifting through vast amounts of information to stay abreast of critical and relevant educational advancements. This enables the system to remain agile in adapting to changes and integrating innovative practices in teaching that meet contemporary needs. The article explores specific aspects of enhancing teachers' methodological competence within the advanced training system amid globalization, along with the challenges that must be addressed in this process.

Key words: professional development training, teacher, competence, methodological competence, development of methodological competence, features of development of

methodological competence of teachers, important tasks of development of methodological competence of teachers.

KIRISH

Global axborotlashuv barcha jamiyatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham ijtimoiy hayotning tezlashuvini sodir qilmoqda. Avvallari muayyan davlatda sodir bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarga oid axborotlardan radio, televideniye va matbuotdan iborat ommaviy axborot vositalari yordamida ko'pi bilan bir-uch oyda xabardor bo'lingan. Bugungi kunda Internet xalqaro aloqa tizimi, mobil qurilmalarning tobora takomillashib borayotgani, yangi turdagi axborot uzatuvchi tizimlarning yaratilayotgani sababi geografik jihatdan olis hududlarda ham sodir bo'layotgan o'zgarishlar to'g'risida qisqa muddatlarda ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Axborot tizimlarining inqilobiy, jiddatli rivoji o'zida ham salbiy ham ijobiy xususiyatni namoyon qiladi. Salbiy jihati xalqaro maydonda axborot xuruji, kiber jinoyatlar, g'oyaviy-psixologik manipulyasiyaning kuchayishi, shaxs, ayniqsa, yoshlar ongini turli buzg'unchi g'oyalar bilan egallashga urinuvchi kuchlarning faollashuvi bilan bog'liq. Ijobiy jihati esa ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish hamda texnologiya sohalarida erishilayotgan xalqaro tajribalarga oid axborotlarni tezkor o'zlashtirish, kundalik, ayniqsa, kasbiy faoliyatga tatbiq qilish imkoniyati mavjudligi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ensiklopedik xarakterdagi manbalarda "malaka oshirish" ("kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash") tushunchasi shunday ta'riflanadi: uzluksiz ta'lim tizimi turlaridan biri, xalq xo'jaligining barcha sohasida ishlovchi mutaxassislar va rahbar xodimlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish, shuningdek, har bir xodimning o'z mutaxassisligi bo'yicha so'nggi fan yutuklari, yangiliklari bilan tanishish, ularni o'zlashtirish, yangi amaliy ish usullari, ilgor ish tajribalarini o'rganishdan iborat ilmiy nazariy hamda amaliy tayyorgarlik jarayoni [11, – 419-b.]; kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini chuqurlashtirish, kengaytirish, yangilash jarayoni [8, – 315-b.].

Tadqiqotchi O.N.Xijnyakova pedagoglarning malakasini oshirish tizimini “u yoki bu kasb sohasida avval o‘zlashtirilgan bilim va malakalarni takomillashtirish, chuqurlashtirish hamda yangilashga yo‘naltirilgan qo‘shimcha kasbiy ta‘lim, uzluksiz ta‘lim tizimining jamiyat tomonidan qo‘yiladigan talablarga mobillik asosida javob beruvchi yanada tez moslashuvchan bo‘g‘ini” [9, – c. 140] sifatida baholaydi. Darhaqiqat, malaka oshirish, xususan, pedagoglar kasbiy malakasini oshirish tizimi uzluksiz ta‘limning kuchli konsepsiya va mexanizmga ega yetakchi tarmog‘i bo‘lishi zarur. Binobarin, uzluksiz ta‘limning quyi bosqichlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy jihatdan faol bo‘lishi, ijtimoiy-kasbiy raqobat kun sayin kuchayib borayotgan mavjud sharoitda yuqori talabga ega mutaxassis bo‘lib yetishishida malaka oshirish tizimi muhim o‘rin tutadi.

Global axborotlashuv “malaka oshirish” tushunchasiga nisbatan yangicha yondashish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shunga ko‘ra mazkur tushunchani quyidagicha talqin etish maqsadga muvofiqdir: ta‘limiy o‘zgarishlar, zamonaviy bilimlarga tayangan holda jamiyat ijtimoiy hayotining barcha sohalarida faoliyat yurituvchi kadrlar va rahbar xodimlarda innovasion o‘zgarishlar hamda raqamli munosabatlarga kasbiy mobil moslashuvni qaror toptirish, kasbiy kompetentlik sifatlari (xususan, kreativlik, tanqidiy fikrlash qobiliyati)ni yanada rivojlantirish jarayoni.

Shunga alohida e‘tibor qaratish lozimki, malaka oshirish tizimi mutaxassis va rahbar xodimlarga boshlang‘ich kasbiy bilimlarni berish, ularda dastlabki kasbiy malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilmaydi. Bu jarayon xodimlarni qayta tayyorlash tizimi tomonidan amalga oshiriladi. Malaka oshirish tuzilmasi, aksincha, mavjud bilim, malaka va tajribalar negizida ularni yangi tamoyillar, konseptual yondashuvlar bilan boyitish, chuqurlashtirish, takomillashtirishga xizmat qiladi.

Ta‘lim xodimlari malakasini oshirish tizimining tavsifi, o‘ziga xos jihatlari to‘g‘risida so‘z yuritilganda “kasbiy malaka” va “pedagogning kasbiy malakasi tushunchalarining talqiniga ham e‘tibor qaratiladi.

“Kasbiy malaka” tushunchasi mutaxassisning “professional ma‘lumotga egaligi, ichki sifat natijalari” [6, – c. 204], “professional tayyorgarlik (ma‘lumotga egalik)ning darajasi va turi; muayyan ishni bajarish uchun talab qilinadigan bilim,

ko'nikma, malakalarga egalik; muayyan turdagi ishning murakkabligi, aniqligi, mas'uliyatli ekaniga ko'ra tavsifi; xodimlarning muayyan kasb, mutaxassislik doirasida tegishli mehnat vazifalarini bajarishga bo'lgan professional tayyorlik darajasi" [2]; "kompetentlik darajasining in'ikosi hamda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarga asoslangan ma'lumot, shuningdek, tegishli lavozim talbalariga mos kelish darajasi" [7]; "mutaxassislik bo'yicha mehnat vazifalarini bajarish uchun talab qilinadigan kompetensiyalarga egalikni tavsiflovchi professional tayyorlik darajasi" [4] kabi ma'nolarini ifodalaydi. Garchi keltirilgan ta'riflar "kasbiy malaka" tushunchasi mohiyatini shaklan turlicha ifodalagan bo'lsa, ularning barchasi yagona nuqta – "mutaxassis – kasbiy faoliyatni tashkil qilishga tayyorlik – tegishli turdagi mutaxassislik bo'yicha mehnat vazifalarini bajarishga layoqatlilik" mantig'i doirasida o'zaro kesishadi.

Bizning fikrimizga ko'ra, "kasbiy malaka" tushunchasi mutaxassis professional tayyorgarligining qonunchilik me'yorlari hamda kasbiy malaka talablariga mos kelishini tasdiqlovchi rasmiy baho ko'rsatkichini ifodalashga xizmat qiladi.

"Pedagogning kasbiy malakasi (kvalifikatsiyasi)" tushunchasi "ta'lim xodimlarining professional faoliyatni amalga oshirish qobiliyatlari bo'lib, shaxsning integral sifatleri va me'yoriy tavsifnomasi" [3, – c. 88]; "xodimning muayyan professional talablarga javob bera olish darajasi" [10]ni yoritadi.

Pedagog va uning professional faoliyati xususida so'z yuritilganda kasbiy bilim, kasbiy tajriba, kasbiy mahorat, kasbiy kompetentlik kabi tushunchalar faol qo'llanilgani holda "kasbiy malaka (kvalifikatsiya)" atamasining pedagogik-psixologik talqini e'tibordan chetda qolgan. Shu sababli manbalarda ushbu tushuncha deyarli tilga olinmagan.

Mavjud vaziyatni hisobga olgan holda "pedagogning kasbiy malakasi (kvalifikatsiyasi)" atamasini tavsiflashda "kasbiy malaka" tushunchasi mohiyatini yorituvchi ta'riflarga tayanish to'g'ri bo'ladi.

Demak, pedagogning kasbiy malakasi (kvalifikatsiyasi) – tegishli mutaxassislik bo'yicha belgilangan malaka talablariga muvofiq pedagogik

vazifalarni bajarishga bo'lgan kasbiy tayyorgarlik, ma'lumot hamda kompetentlik darajasi sanaladi.

Pedagogning kasbiy malakasi (kvalifikatsiyasi) doirasida uning metodik kompetentlikka ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Malaka oshirish tizimida ham pedagoglarning global axborotlashuv sharoitida kechayotgan shiddatli ta'limiy o'zgarishlarga tezkor moslashishi, innovasion yangiliklarni qabul qilishi hamda shaxsan innovasion, kreativ g'oyalarni asoslay olishi borasidagi ijtimoiy talablarga to'laqonli javob bera olish metodik kompetentlikka ega bo'lish muammosini yanada dolzarblashtiradi.

O'z mohiyatiga ko'ra "metodik kompetentlik" tushunchasi "pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlash, ularni samarali, muvaffaqiyatli qo'llay olish" [5; 1, – c. 76] mazmunini anglatadi. Kasbiy kompetentlikni obrazli tarzda Yerning tuzilishi bilan qiyoslash mumkin. Agarda kasbiy bilim, ko'nikma, malaka va tajriba Yerning yadrosi (kasbiy bilim – ichki yadro; kasbiy ko'nikma, malaka va tajriba – tashqi yadro) bo'lsa, uning mantiyasi (ichki qobig'i) – kasbiy, xususan, metodik kompetentlik (quyi mantiya – metodik kompetentlik; yuqori mantiya – umumiy holdagi kasbiy kompetentlik) sanaladi. Qachonki, yadro (ichki va tashqi; kasbiy bilim, ko'nikma, malaka va tajriba) hamda quyi mantiya (metodik kompetentlik) mavjud bo'lsagina yuqori mantiya (kasbiy kompetentlik) shakllanadi.

Bu esa malaka oshirish tizimi faoliyatini to'liq holda tegishli soha xodimlarining metodik kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilish zarurligini anglatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy malaka oshirish tizimida pedagoglar metodik kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari namoyon bo'ladi. Tadqiqot muammosi mohiyatini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish malaka oshirish tizimida pedagoglar metodik kompetentligini rivojlantirishning quyidagi o'ziga xos jihatlari namoyon bo'lishini ko'rsatdi:

malaka oshirish jarayoni pedagoglarga kasbiy bilim asoslari to'g'risidagi bilimlarni berishga emas, balki qo'shimcha ta'lim sifatida ularni O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasida oid davlat siyosati mazmunining yangi talqini, Respublika qonunchiligida ro'y bergan o'zgarishlar, professional faoliyatni tashkil qilish, o'quv-metodik hujjatlarni yuritishning yangi tartibi, tegishli yo'nalishlar bo'yicha jahon va milliy ta'limda ilgari surilayotgan innovasion metodika, ta'limiy dastur va loyihalar mazmunini yorituvchi umumlashma axborotlarning taqdim qilinishiga yo'naltiriladi;

kasbiy bilim, malaka va kompetentlik sifatlarini izchil boyitib, mustahkamlab, takomillashtirish borish tajribasiga ega pedagoglar malaka oshirish tizimida faollik ko'rsatadi, ta'limni tashkil qilish borasidagi ehtiyojlarini aniq, ravshan bayon qiladi, qolaversa, o'quv modullari yordamida mavjud ehtiyojlari qondirilishini tanqidiy baholab borishadi;

pedagoglar ta'lim amaliyotida o'zlari duch kelayotgan muammolarni malaka oshirish tizimi rahbar-xodimlari, hamkasblar bilan muhokama qilish, samarali yechimlarni topishga intiladi;

malaka oshirish jarayonining afzalliklaridan biri – ta'linga oid xorijiy va mahalliy tajribalarni ommalashtirish imkoniyatiga egalik bo'lib, pedagoglar o'z hamkasblari bilan ularning mohiyatini tahliliy, tanqidiy o'zlashtirish istagida bo'ladi, hamkasblarning ish tajribalari va professional yutuqlaridan xabardor bo'lish ularni o'z ustida ishlashga, kasbiy faoliyatni tashkil qilishga ijodiy, kreativ yondashishga undaydi;

tinglovchi-pedagoglar mavjud vaziyatlarni baholay olish tajribasiga egaliklari sababli ta'lim oshirish jarayoni va uning natijalarini har bir o'quv moduli bo'yicha alohida-alohida, shuningdek, umumiy holda izchil baholab borishga harakat qiladi;

talabchanliklari pedagoglarni malaka oshirish tizimi rahbar-xodimlaridan o'quv jarayonining zamonaviy texnologiya hamda innovatsion yondashuv asosida tashkil etilishini talab qilishga undaydi.

XULOSA

Malaka oshirish tizimida pedagoglar metodik kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari bu borada muayyan vazifalarni hal qilish

zarurligidan dalolat beradi. Tadqiqot muammosini nazariy va amaliy o'rganish malaka oshirish tizimida pedagoglar metodik kompetentligini rivojlantirish jarayonida quyidagi vazifalarni ijobiy hal qilish zaruriyatini kun tartibiga olib chiqadi:

1. Malaka oshirish kursi o'quv modullarini monitoring asosida pedagoglarning mavjud ta'limiy, xususan, metodik ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda belgilash.

2. Belgilangan o'quv modullari bo'yicha yaratiladigan dasturlardan o'yin xarakteridagi zamonaviy ta'lim platformalari (Kahoot, Khan Academy, Quizlet, iSpring Learn, tizimlari), onlayn-servislar (Madtest, "Krossvordlar fabrikasi" ("Fabrika krossvordov"), "Konstruktor testov.ru", IQ.ACADEMY, Online Test Pad, Wordwall, Plickers, Mindomo) va ilovalar (Hot Potatoes, Lucidchart, Google Slides, Google Docs kabilar) bilan yaqindan tanishtirish, ular bilan ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali pedagoglar tomonidan interfaol xarakterga ega metodik ishlanmalarni samarali tayyorlanishini ta'minlash.

3. O'quv dasturlari, shuningdek, o'quv modullarining mazmunida "Konseptual jadval", "Syujetli diagramma", "Venn diagrammasi", "Taqqoslovchi diagramma", "Izchillik diagrammasi", "Decision path" ("Qarorlar yo'li"), "Morfologik quti", "Flowchart" ("Blok-sxema"), "Davriy shkala", "Dalillar xaritasi" ("Dalillarga asoslangan tuzilma"), "Personajlar xaritasi", "Chiziqli hikoya qilish", "Ishonch tuzilmasi", "Delfi", "Idrok xaritasi" ("Intellectual xarita", "Mental xarita") kabi interfaol metodlar, ular bilan ishlash tartibi, shartlari, didaktik imkoniyatiga oid ma'lumotlarning o'rin olishiga erishish.

4. Malaka oshirish tizimida pedagoglarni kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadigan "Aqliy hujum", "Oltita rangli qalpoqchalar", "Tugallanmagan rasm" (Torrens testi) kabi metodlar, "Tasodifiy aloqalar", "Assosiatziyalar jadvali", "Qaynoq dalillar" (Nataliya Algeshkina), "Bitta kartinali muzey" (Lidiya Fedorova), "Sinektik hujum", "Doiradan chiqish", "Frirayting" ("Erkin so'z") kabi mashqlar bilan yaqindan tanishtirish, ular bilan ishlashga oid amaliy malakalarni rivojlantirish.

5. Tinglovchilar tomonidan yuqorida qayd qilingan interfaol metod va innovasion xarakterdagi mashqlar jamlanmasi sifatida “Kreativ generatsiya” nomli metodik bazani shakllantirish.

Shunday qilib, zamonaviy malaka oshirish tizimi modernizatsiyalayotgan ta’limga qo’yilayotgan talablarga muvofiq pedagoglarning zarur kasbiy, xususan, metodik kompetentlik sifatlarini yanada rivojlantirishga yo’naltiriltirilishi zarur. Malaka oshirish jarayonini tashkil qilishda tizimning o’ziga xos jihatlarini hisobga olish orqali pedagoglarning metodik kompetentligini samarali rivojlantirishga qaratilgan faoliyat mazmuni va mexanizmini puxta asoslash imkoniyatini yaratadi. Natijada pedagoglarning metodik kompetentligini samarali rivojlantirishga doir vazifalar muvaffaqiyatli hal qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Исақова З.Р., Ибрагимова Ш.Г. Педагогик жараёнда педагогнинг касбий маҳорати ва компетентлиги // Ж. Интернаука. – 2020. - № 12 (141). Часть. 3. – С. 76.
2. Квалификация // <https://ht-lab.ru/obuchenie/slovari/tolkovatel-inostrannykh-terminov-po-kadrovomu-menedzhmentu/kvalifikatsiya>.
3. Николаев А.Л., Поленин О.В. Особенности внутренней системы повышения квалификации педагогов учреждений начального профессионального образования // Ж. Мир науки, культуры, образования. – Горно-Алтайск: 2010. - № 5 (24). – С. 88.
4. О профессиональных квалификациях // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000014>.
5. Педагогик касбий компетентлик ва унга хос сифатлар // <http://tmatm.uz/site/wp-content/uploads/2015/09/3.-PEDAGOGIK-KASBIJ-KOMPETENTLIK.pdf>.
6. Подповетная Ю.В. Профессиональная квалификация как основа профессиональной деятельности будущего специалиста // Ж. Человек. Спорт. Медицина. – Челябинск: 2006. – № . – С. 204.
7. Скороглядова И.Г. Что такое профессиональная квалификация учителя, и как ее повысить // <https://solncesvet.ru/blog/povyshenie-kvalifikacii/professionalnaya-kvalifikaciya-uchitelya>.
8. Тошкент энциклопедияси. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2009. – 315-б.
9. Хижнякова О.Н. Система повышения квалификации учителей: исторический опыт и перспективы // Историко-педагогический журнал. – Нижний Тагил: 2014. - № 4. – С. 140.
10. Что такое квалификация педагога? // <https://nspedagogov.ru/kak-zarabotnaya-plata-uchitelya-zavisit-ot-ego-kvalifikaczi>.
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Конимех – Мирзокуш / 5-том. Бош тахрир ҳайъати аъзолари: М.Аминов ва бошқ. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 419-б.